

Sosiaalihuollon pysyvän asiakkaan ”takalukko”

Pertti Haaparanta

Sosiaalihuollon asiakaskunta näyttää olevan jaettavissa karkeasti kahteen ryhmään: henkilöihin (perheisiin), jotka hakevat tukea silloin, kun heidän omat varansa eivät kerta kaikkiaan riitä yllättäviin menoihin, mutta joiden voidaan katsoa kuuluvan normaalin yhteiskunnan piiriin, ja henkilöihin, jotka saavat pysyvästi toimeentulotukea elämisen perusturvaksi ja joilla ei ole kovin vakituisia suhteita ”normaaliin” yhteiskuntaan, kuten työsuhdetta tms. Vaikka edellisen ryhmän henkilöiden huoltosuhde olisikin jatkuva, heitä ei voida pitää ongelmana. Varsinainen ongelmaryhmä on jälkimmäinen, ja siihen luettavien tilannetta sosiaalihuollon asiakkaina pyrin formalisoimaan. Menetelmänä on tutkia asiakkaan päätösongelmaa, kun vaihtoehtoina ovat jatkaminen sosiaalihuollon asiakkaana ja astuminen ”normaalielämään”. Tutkimalla tämän päätösongelman eri elementtejä ja ratkaisua voidaan valaista niitä ehtoja, joiden täyttyminen on välttämätöntä tilanteen korjaamiseksi. En pyri selittämään sitä, miksi jostakin henkilöstä on tullut sosiaalihuollon ongelma-asiakas, vaan sitä, mikä hänen ongelmansa asiakkaana on ja mitä mahdollisesti voidaan sosiaalihuollon toimenpitein tehdä. Mitään uutta *erityistä* näkemystä ongelmas- ta en varmastikaan tarjoa, mutta toivoakseni pystyn edes systematisoimaan eri näkemyksiä. Tarkoitukseni on lähinnä osoittaa, että nämä näkemykset ovat pitkälti toisiaan täydentäviä eivätkä toisiaan pois sulkevia, kuten joskus yleisestä keskustelusta saattaisi päätellä.

Asiakkaan päätösongelma

Sosiaalihuollon pitkäaikaisasiakas voi joko jatkaa huollon asiakkaana tai yrittää sopeutua ”normaalielämään”. Kumman hän valitsee, riippuu siitä, mitä huolto toisaalta ja ”normaalielämä” toisaalta hänelle tarjoavat. Valinta riippuu sitten siitä, miten asiakas arvottaa nä-

mä tarjoukset.

Valinta kohdistuu tulevaisuuteen, jolloin keskeiset vaikuttavat tekijät ovat odotukset ja epävarmuus siitä, mitä tulee tapahtumaan. Keskeisiä eroja asiakkaan mahdollisuuksien välillä on se, että vallitsevaan tilanteeseen liittyvä epävarmuus on pientä, kun taas muutokseen liittyvät ja muutoksen jälkeiset tekijät ovat epävarmuuden hämärän peitossa. Huolto tarjoaa toimeentulotukena varman, joskin niukan perustan elämiselle. ”Normaalielämään” liittyvät epävarmuuden lähteet voidaan jakaa kolmeen pääryhmään:

1. Tulot ”normaalielämässä” ovat asiakkaan näkökulmasta katsottuna epävarmat. Joissakin ammateissa, esimerkiksi rakennustöissä, tulot vaihtelevat suuresti. Toisaalta epävarmuutta voivat aiheuttaa sellaiset tekijät kuin odotettavissa olevat työpaikan vaihdokset, koska asiakkaalle sopivan ammatin löytyminen voi olla kiven takana.

2. ”Normaalielämässä” voi joutua kohtaamaan sosiaalisia onnettomuuksia, jotka heikentävät toimeentuloa. Näitä ovat työttömyys, sairaus tai vaikkapa ryypäämään retkahtaminen. Tällainen onnettomuus voi olla huollontarpeen alkuperäinen ”syy”, mutta välttämättä näin ei ole. (Henkilö, jonka huollontarpeen ”syy” on alkoholi-ongelma, voi hyvin ottaa huomioon työttömyys- yms. tekijät pohtiessaan ”normaalielämän” varjopuolia.)

3. ”Normaalielämään” sopeutumiseen liittyy kustannuksia, joiden määrä on epävarma. Tällaisia kustannuksia voivat olla ”normaalien ihmisten” luottamuksen palautumiseen liittyvät ongelmat, kuten se, että pitkään huollossa olleelle maksetaan pienempää palkkaa, annetaan huonompia työtehtäviä kuin muille jne. Muita mahdollisia kustannuksia ovat asunnon hankintaan ja uudelleen koulutukseen liittyvät kustannukset.

Lisäksi on otettava huomioon, että nämä

epävarmuutta aiheuttavat tekijät yleensä esiintyvät yhdessä. Tällöin myös se, minkä luonteista tämä yhteisvaikutus on, vaikuttaa päätöstilanteessa.

Sosiaalihuollon asiakkaan ongelma muistuttaa näin muotoiltuna Klaus Weckrothin esitystä (Subjekti, persoonallisuus, alkoholin käyttö. Alkoholipolitiikka 2/1984). Hänen mukaansa alkoholistin ongelma on tulevaisuudessa. Esitän tässä pienen mutta tärkeän lisäyksen: alkoholistin ongelma on tulevaisuudessa *suhteessa* nykyisyyteen (ja nykytilanteen jatkumiseen). Weckrothin käsitystä, jonka mukaan alkoholismi on seurausta siitä, että yhteys yksilön kasvamisesta subjektista yhteiskunnalliseksi subjektiksi on katkennut, on vaikea muotoilla täsmällisesti, mutta esittämäni ”sopeutumiskustannusten” osatekijä voitaneen hyvällä tahdolla tulkita tällaisen yhteyden katkeamisen seuraukseksi.

Huollon näkökulma

Asiakkaan päätösongelman ratkaisun perusteella voidaan eristää kolme erilaista näkemystä siitä, miksi huollon ongelma on pysyvä (ts. miksi sopeutumista ”normaalielämään” ei yritetä). Ne kaikki kertovat osatotuuden, joten niitä ei tulisi pitää toisiaan pois sulkevinä vaan toisiaan täydentävinä.

1. ”*Konservatiivinen*” näkemys. — Tämän mukaan sosiaalihuoltoon kertyy ongelma-asiakkaita, koska sen antamat avustukset ovat liian suuret (ja liian varmat) suhteessa omalla työllä (ja vaivalla) hankittuun tuloon. Näkemysten mukainen reformi on selvä: pienennetään toimeentulotukea. Sosiaalihuolto luo itse omat ongelmansa. Tätä näkemystä arvioitaessa on ensiksikin erotettava toisistaan kaksi päätösongelmaa: ”Normaalikansalainen” tekee päätöksen, jatkaako ”normaalielämässä” vai tullako sosiaalihuollon pysyväisasiakkaaksi; huollon asiakas tekee päätöksen, yrittääkö palata (nousta?) ”normaalielämään” vai ei. Konservatiivisen näkemysten mukaan sosiaalihuolto molemmissa tapauksissa tarjoaa liialliset kiihokkeet pysyvän asiakassuhteen syntymiselle ja sen jatkumiselle. Nämä päätöstilanteet eivät kuitenkaan ole symmetrisiä, sillä jälkimmäisessä tulee ottaa huomioon sopeutumiskustannukset. Toki molemmissa tilanteissa toimeentulotuki vaikut-

taa siten, että paine asiakaskunnan kasvuun on sitä kovempi, mitä suurempi toimeentulotuki on, mutta kiihokevaikutus pysymiseen huollon asiakkaana on suurempi kuin asiakkaaksi ryhtymiseen.

Konservatiivista näkemystä voidaan kritisoida paljonkin ja monesta näkökulmasta (koska se on vain osatotuus), mutta se sisältää totuuden jyvän. Pelkästään toimeentulotukea korottamalla ei huollon ongelmia voida ratkaista, ja jos mitään muuta ei tehdä, ongelma vain pahenee, koska mitään kiihoketta ”normaalikansalaiseksi” paluulle ei tarjota ja kiihoketta huollon asiakkaana pysymiseksi voimistetaan toimeentulotukea kasvatettaessa.

2. *Näkemys, joka korostaa asiakkaan ongelman subjektiivisia elementtejä.* — Nyt keskeisenä pidetään joko sitä, että asiakas ei kykene ottamaan vastaan pienintäkään epävarmuutta tulevaisuudesta, tai sitä, että asiakas arvioi tulevaisuuteen liittyvät epävarmuudet liian suuriksi. Ensimmäisessä tapauksessa asiakas ei ”uskalla” astua sosiaaliseen elämään. Toisessa tapauksessa asiakkaan asenne epävarmuuteen sinänsä ei ole esteenä sopeutumiselle, este on pikemminkin siinä, että hän arvioi sopeutumiseen liittyvät epävarmuudet suuriksi. Vaikka molemmat ongelmat usein esiintyvät yhdessä, niiden välille on tilanteen laukaisemisstrategian takia tehtävä ero. Ensimmäisessä tapauksessa ei riskien (sellaisina kuin asiakas ne havaitsee) pienentäminen sellaisenaan riitä (ellei niitä kyetä kokonaan poistamaan), asiakkaan luottamusta itseensä (riskien vastaanottokykyä) on parannettava, asiakkaasta on ikään kuin tehtävä ”uusi ihminen”. Jälkimmäisessä tapauksessa voi auttaa pelkästään se, että asiakasta autetaan erittelemään tilannettaan rationaalisesti, näkemään tulevaisuus ”sellaisena kuin se on”. Tällä tavoin voidaan myös mahdollisesti muutenkin pienentää ”normaalielämän” riskejä, jos tilanteen analysointi saa asiakkaan aktiivisesti etsimään eri vaihtoehtoja.

Jo tältä pohjalta voidaan kritisoida konservatiivista näkemystä. Huollon asiakas voi kokea epävarmuuden niin voimakkaaksi, että hän valitsee varmuuden, vaikka toimeentulotuki kokonaan lopetettaisiin. Tällöin toimeentulo voi löytyä mielisairaalaista tms. Epävarmuuden ongelman voi myös ratkaista luopumalla elämästä itsestään. Yksi ratkaisu on uskonnollinen he-

rääminen. Tällöin voi kyky kantaa epävarmuutta kasvaa, vaikka epävarmuus sinänsä ehkä lisääntyisikin (körttiläisyys), tai sitten tulevaisuutta koskeva epävarmuus voi kaikota täysin (esim. jehovalaisuus).

3. *Näkemys, joka korostaa asiakkaan ongelman objektiivisia elementtejä.* — Tämän otsikon alla on useita erilaisia vaihtoehtoja; seuraava on lähinnä esimerkkiluettelo.

a) ”Antikonservatiivinen” näkemys: Konservatiivinen näkemys painottaa toimeentulotuen suuruutta suhteessa odotettuun työtuloon, antikonservatiivinen näkemys odotetun työtulon pienuutta suhteessa toimeentulotukeen, kun huomioon otetaan odotetut sopeutumiskustannukset ja odotetut sosiaaliset onnettomuudet. Sopeutumista on mahdollista edistää auttamalla asunnon hankinnassa, antamalla koulutustukea ja ammatinvalinnan ohjausta jne. Tässä tapauksessa ei kyse ole siitä, että tulevaisuuteen liittyvät riskit olisivat liian suuret tai että henkilö ei olisi valmis ottamaan riskejä, vaan siitä, että odotetut nettotulot ovat liian pienet.

b) Tulo- ja menoepävarmuus ”normaalielämässä” ovat liian suuret. Ilman erityisiä toimenpiteitä esimerkiksi asiakkaan ainoat työmahdollisuudet ovat aloilla, joilla on huomattava työttömyysriski. Lisäksi hänen asemaansa liittyy usein stigmaa, mikä tekee hänelle työttömyysriskin keskimääräistä suuremmaksi: hänet lomautetaan ensimmäisenä. Lisäksi alkoholi-ongelman erityisriskejä voivat lisätä paitsi oma selviytyminen myös ympäristön reaktiot. Huomattakoon, että tässä tapauksessa eivät odotetut tulot sinänsä ole liian pienet, vaan niihin liittyvät ”objektiiviset” riskit ovat liian suuret. Sopeuttamisen keinona tässäkin tapauksessa voi olla esimerkiksi auttaminen asunnon hankinnassa. Nyt tulisi pikemminkin pyrkiä takaamaan varma asunto kuin antamaan avustusta asumiskustannuksiin. Samoin ohjaaminen ammatteihin, joihin liittyvä tuloepävarmuus on pieni, edesauttaa sopeutumista. Tällöin vaihtoehtoina ovat ammatit, joissa työntekijä voi nähdä työnsä tulokset ja joissa hänen tekemänsä työ välittömästi määrää siitä saatavan tulon (tomaatinviljelijä?), sillä tällöin voivat poistua muut kuin omaan henkilökohtaiseen onnistumiseen liittyvät riskit. Tämä vaikutus saattaa korostua itsenäisen ammatin har-

joittamisessa; markkinat ovat usein anonyymimmät kuin työsuhteet.

c) Eri riskit saattavat liittyä haitallisella tavalla toisiinsa. Jos suuriin onnettomuuksiin liittyvät suuret sopeutumiskustannukset tai pienet tulot, kasvaa sopeutumiseen liittyvä kokonaisriski. Tällainen on tilanne, jos suuren onnettomuuden jälkeen on siirryttävä huomommin palkattuihin työtehtäviin, tai kääntäen, jos huomommin palkattuihin työtehtäviin liittyy suurempi onnettomuuden (esim. työttömyyden) vaara kuin paremmin palkattuihin. Vastaavasti, jos suuret sopeutumiskustannukset ja pienet työtulot käyvät yhdessä (kuten se, että huonosti palkattua työtä pidetään merkinä henkilön kyvyttömyydestä, pankeista on pienipalkkaisen vaikea saada lainaa jne.), on kokonaisriski suurempi, kuin jos suuret sopeutumiskustannukset voisi maksaa suurista tuloista. Näitä vaikutuksia kokonaisriskiin sopeutumiseen voidaan poistaa vähentämällä yksittäisiä riskejä, joten palaudutaan takaisin b-tapaukseen.

Takalukon avaamisesta

Sosiaalihuollon tärkein tukimuoto nyt käsitellyissä tapauksissa on toimeentulotuki. Edellä on käynyt varsin selväksi, että sosiaalihuollon mahdollisuudet pelkän toimeentulotuen avulla vähentää ongelma-asiakkaiden määrää ovat varsin rajalliset. Ainoa puhtaasti toimeentulotukeen liittyvä toimenpide, joka edes vaikuttaa oikeaan suuntaan, on toimeentulotuen pienentäminen, mutta se johtaa vaikeisiin eettisiin ongelmiin. Tästä näkökulmasta sosiaalihuoltolaki tavallaan unohtaa ongelma-asiakkaat. On todettu mm. (sosiaalihuollon yleiskirje A 13/1983/hu), että toimeentulotukea olisi ”pyrittävä kehittämään siten, että se olisi verrattavissa taloudellisen perusturvan antavaan eläkejärjestelmään. Tämä merkitsee mm. sitä, että pyritään lisäämään asiakkaan itsemääräämiskeutta ja vähentämään menettelyyn liittyvää yksityiskohtaisuutta. Näin voidaan myös edistää hänen omatoimisuuttaan. Lisäksi ehkäisevillä toimenpiteillä, kuten ehkäisevällä toimeentulotuella pyritään tukemaan yksilöiden ja perheiden kykyä säilyttää itsenäinen toimeentulonsa ja muut hyvinvointinsa edellytykset”. Tällaisenaan järjestelmä on tarkoitettu pikemminkin palvelemaan asiakkaita, joilla on

pysyvät suhteet ”normaalielämään”; heidän ongelmansa on otettu hyvin huomioon. Mutta nähdäkseni ei mitenkään ole pyritty tarjoamaan kiihokkeita ongelma-asiakkaiden sopeuttamiseksi. Voidaanko heidän ongelmiaan ratkaista antamalla ruokalappujen sijasta selvää rahaa käteen? Toimeentulotuki on tarkoitettu väliaikaiseksi perustoimeentuloturvaksi

(sen alemmaksi ei tulojen tarvitse laskea), mutta miten nykyisellä järjestelmällä voidaan auttaa niitä, joille se tarjoaa pysyvän toimeentulon? Edellä esitetyn perusteella näyttää siltä, että pikemminkin tulisi korostaa sosiaalitoimien roolia innovoivina ja kokeiluja suorittavina yksikköinä.

English Summary

Pertti Haaparanta: Sosiaalihuollon pysyvän asiakkaan ”takalukko” (The Plight of the Chronic Welfare Client)

The welfare clientele can be roughly divided into two categories: individuals (families) who are ordinary members of society and apply for welfare in unexpected crises, and people without an established relationship to society who need welfare regularly to give them basic security.

The real problem group is the latter, the chronic

clients. Their basic problem is whether to continue to live on welfare or try to adapt to normal life. Their choice depends on what welfare on the one hand and 'normal life' on the other have to offer them, and on their assessment of these offers.

The article examines the various factors that constitute the chronic client's difficulty and the decisions available to him, and seeks to detail the alternative remedies from the welfare system's point of view as well as from that of the client.

Alkoholipolitiikka Vol. 49: 253—256, 1984